

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

ΑΜΦΙΒΟΛΑ

ΛΟΓΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ἐξέδωκε κατ' αὐτὰς νέαν σειρὰν ἐκκλησιαστικῶν λόγων καὶ μελετῶν ὁ φιλόπρονος καὶ εὐφραδῆς ὑψηλῆς τῆς Θεολογίας κ. Ἰγν. Μοσχάκης. Πρὸ τετραετίας ἤδη εἶχε δημοσιεύσει τὴν πρώτην αὐτοῦ σειρὰν, ἧς ἡ πρόθυμος ἀποδοχὴ παρ' ἡμῖν παρῶρμησεν αὐτὸν εἰς ἔκδοσιν καὶ τοῦ νέου τούτου ἔργου. Τὸ γεγονός τοῦτο παρέχει, νομίζομεν, παρήγορον ἀπόδειξιν ὅτι τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα δὲν ἐξέλιπεν ὅλως ἐν ἡμῖν. Ὑπάρχουσιν ἔτι πολλοὶ οἱ ἐντροφῶντες εἰς τὴν ἀνάγνωσιν θρησκευτικῶν βιβλίων, ἀρκεῖ μόνον ταῦτα ν' ἀνταποκρίνωνται εἰς τὴν νῦν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνίας, νὰ μὴ ἀπόζωσι δὲ μεσαιωνικῆς σχολαστικότητος καὶ θεοσοφίας. Ὀφείλομεν δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ κ. Μοσχάκης ὁμιλεῖ καὶ γράφει, ὡς ἐμπρέπει τοῦτο εἰς ἀληθῆ θεολόγον τοῦ 19^{ου} αἰῶνος. Δὲν ἐπιδεικνύει ζῆλον ἄκαιρον, οὐδὲ χάνεται εἰς θεωρίας ἀφηρημένας. Ἀναπτύσσει κατὰ τὸ πλεῖστον πρακτικὰς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀληθείας, τὰς ἀληθείας ἐκεῖνας, αἵτινες ἐξευγενίζουσι καὶ ἀνυψοῦσι τὸν ἄνθρωπον, προάγουσαι αὐτὸν εἰς ἐξομοίωσιν πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ τελειότατον Ὄν, ὅπερ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία κατ' ἐξοχὴν προβάλλει ἡμῖν ὡς τύπον καὶ ὑπογραμμόν. Πράττει δὲ τοῦτο μετὰ πειθοῦς πολλῆς, αὐτὸς οὗτος ἐμφορούμενος ἀγνῶν πεποιθήσεων καὶ εὐσεβείας κατ' ἐπίγνωσιν. Καὶ οἱ λόγοι καὶ αἱ μελέται τοῦ κ. Μοσχάκη ἀπευθύνονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πρὸς ἀνθρώπους σκεπτομένους καὶ αἰσθανομένους, ὡς σκέπτονται καὶ αἰσθάνονται τὴν σήμερον πάντες οἱ τυχόντες ἐπιστημονικῆς ἢ καὶ ἐγκυκλίου μόνον παιδείσεως. Φροντίζει νὰ διασκεδάσῃ τὰς ἀμφιβολίας τοῦ πνεύματος, ἃς ἐγείρει καὶ παρ' ἡμῖν ἡ ὁσημέραι μείζονα διαστάσεις λαμβάνουσα διάδοσις ἀντιχριστιανικῶν καὶ ὅλως ἀντιθρησκευτικῶν ἀρχῶν, κρούει δὲ συχνάκις τὰς πλέον ἐνδομύχους χορδὰς τῆς καρδίας, ἣν προσπαθεῖ νὰ σαγηνεύσῃ ὑπὲρ τῶν αἰωνίων ἀληθειῶν τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπερ ἐπαγγέλλεται, ὡς γνωστόν, τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς αὐτοῦ ἐκ παντὸς ρύπου τῆς κακίας καὶ διὰ τῆς τελειώσεως αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρετῇ. Οἷα σδῆποτε ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις ἂν ἔχη τις, ἀναγινώσκων τοὺς λόγους καὶ τὰς μελέτας τοῦ κ. Μοσχάκη, θὰ ἐκτιμῆσῃ τὴν εἰλικρινῆ αὐτοῦ σπουδὴν, ὅπως τὰς γνώσεις αὐτοῦ μὴ περιορίσῃ εἰς μόνον τὰ τετράδια τῶν παραδόσεων του καὶ εἰς τοὺς εὐαρίθμους φοιτητὰς τῆς Θεολογίας, τοὺς ἀκροωμένους αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπεκτείνῃ καὶ εἰς εὐρύτερον κύκλον, καθιστῶν τὰς ὑψηλὰς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀληθείας προσιτὰς εἰς τοὺς πολλοὺς, οἵτινες τὴν σήμερον διψῶσι τὴν διδασκαλίαν τοῦ θείου λόγου, ἀλλ' οὐδαμοῦ δυστυχῶς εὐρίσκουσιν αὐτήν.

Περὶ τὸν θεωροῦμεν νὰ συστήσωμεν ἐνταῦθα ἰδιαιτέρως τὴν ἀπόκτησιν καὶ ἀνάγνωσιν τῶν λόγων καὶ μελετῶν τοῦ κ. Μοσχάκη. Οὗτος εἶναι πλέον

γνωστὸς καὶ αὐτοσύστατος παρ' ἡμῖν ἐκ τῶν προτέρων αὐτοῦ μελετῶν καὶ λόγων καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν ἔργων· πάντες δέ, ὅσοι ἐν τῷ μέσῳ τῆς τύρβης τοῦ καθ' ἡμέραν βίου καὶ τῆς εἰς τὰ ὑλικά συμφέροντα προσκολλησέως, ἥτις εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς, συναισθάνονται ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἀνάγκην ν' ἀφιερῶσωσι στιγμὰς τινας καὶ εἰς πνευματικωτέραν ἐνασχόλησιν, θὰ σπεύσωσι βεβαίως ν' ἀποκτήσωσι καὶ ἀναγνώσωσι καὶ τὸ νέον βιβλίον τοῦ κ. Μοσχάκη ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ἔχουσι νὰ καρπωθῶσιν ἀγαθὸν τι ἐξ αὐτοῦ. Ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν τὴν ἀγαθὴν ἐντύπωσιν, ἣν καὶ ἀπαγγελλόμενοι καὶ ἀναγινωσκόμενοι ἐνεποίησαν ἡμῖν οἱ λόγοι καὶ αἱ μελέται τοῦ κ. Μοσχάκη. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ ἐκδηλοῦμεν μόνον τὴν λύπην ἡμῶν, ὅτι ὁ μόνος ἀληθῆς ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ, ὃν ἔχει τὴν σήμερον ἡ Ἑλλάς, κηρύττει τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἅπαξ ἢ δις τοῦ ἔτους. Ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ εἰσακουσθῶμεν, θὰ συνιστῶμεν εἰς τοὺς φιλοκάλους ἐπιτρόπους τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, ἐν ᾧ ὁ κ. Μοσχάκης ἔχει ἐκφωνήσει τοὺς νῦν δημοσιευομένους λαμπροὺς αὐτοῦ λόγους εἰς τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν, νὰ προσλάβωσιν αὐτὸν ὡς τακτικὸν ἐκκλησιαστικὸν ρήτορα εἰς τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος ναόν, ὅπως ἀνὰ πᾶσαν Κυριακὴν κηρύττῃ ἐν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Οἱ ἐπίτροποι τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Εἰρήνης πᾶσαν προσπάθειαν κατέβαλον μέχρι τοῦδε, ὅπως καλλωπίσωσι τὸν ναὸν τοῦτον καὶ καταστήσωσιν αὐτὸν πρότυπον τῶν ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν ὀρθοδόξων ναῶν. Ἐναπολείπεται νῦν νὰ ἐπιθέσωσι τὴν κορωνίδα εἰς τὸ ἔργον αὐτῶν, εἰσάγοντες αὐτοὶ πρῶτοι καὶ τὸ κήρυγμα εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγ. Εἰρήνης. Ἐλπίζομεν δὲ ὅτι, ὅπως ἐπὶ τῆς μουσικῆς, καὶ ἐπὶ τοῦ κηρύγματος θὰ εὕρῃ εἶτα καὶ ἄλλους μιμητὰς τὸ παράδειγμα αὐτῶν. Οὔτε ἐκ τοῦ Ὑπουργείου οὔτε ἐκ τῆς Συνόδου ἀναμένομεν γενναῖόν τι διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ τελευταία μάλιστα ἀπεδείχθη ἀνίκανος ὅλως, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἰδρῦθη ἐν Ἑλλάδι, νὰ διαπράξῃ, ἀγαθὸν τι ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦναντίον μάλιστα καὶ ἔβλαψε ταύτην καιρίως παραγνωρίσασα ὅλως τὸν ἀληθῆ ἀυτῆς προορισμὸν καὶ θεωρήσασα ἑαυτὴν μέχρι τοῦδε ἀπλοῦν ἐργαστήριον δεσποτάδων καὶ παπάδων, οὐς στρατολογοῦσα συνήθως ἐκ τῆς κοινωνικῆς ὑποστάθμης, ἄνευ ἐλέγχου παιδείας καὶ ἠθικῆς, ἐξαποστέλλει αὐτοὺς οὐχὶ ὡς ποιμένας, ἀλλ' ὡς λύκους βαρεῖς, μὴ φειδομένους τοῦ ποιμνίου τοῦ Κυρίου. Παρὰ τοιούτου σωματείου ἐπαναλαμβάνομεν καὶ πάλιν, ὅτι οὐδὲν ἀπολύτως ἀγαθὸν ἔχομεν νὰ προσδοκῶμεν. Πάσας τὰς ἐλπίδας ἡμῶν ἀναθέτομεν εἰς τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν ἐκείνων, οἵτινες, ἀκμαῖον ἔτι διασφύζοντες αὐτοὶ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα καὶ κηδόμενοι τῆς τιμῆς καὶ ἀξιοπρεπείας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς θρησκευτικῆς διαπαιδαγωγέσεως τοῦ ἔθνους ἡμῶν, θέλουσι καὶ δύνανται νὰ συντελέσωσιν εἰς ἀνύψωσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γοήτρου καὶ εἰς ἀναρρίπισιν τοῦ θρησκευτικοῦ παρ' ἡμῖν αἰσθήματος.

(1888)

ΥΜΝΟΣ ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ

<Α΄>

Ἐψάλλετο χθές εἰς τοὺς ναοὺς ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, ἡ ὑψηλὴ καὶ κατανουκτική, ἡ συγκεντροῦσα ἅπασαν τὴν δύναμιν καὶ τὴν χάριν τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως τοῦ μεσαίωνος καὶ ἥτις διακρίνεται τῶν λοιπῶν ὅσας συνέθεσαν ἱεροὶ Πατέρες καὶ ὕμνογράφοι, καὶ περιβάλλεται ἐξαιρετικὴν αἴγλην, καθ' ἃ ἀναφέρουσα τὸ πνεῦμα εἰς παρωχημένους καιροὺς ἐθνικῶν κινδύνων καὶ τροπαίων, εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ Ἀράβων πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κυρίως ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος ἐποιήθη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐν ἔτει 620 πρώτης πολιορκίας τῆς βασιλευούσης ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, καθ' ἣν ἡ πόλις διέτρεξε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἀπεδόθη δὲ ἡ σωτηρία αὐτῆς εἰς τὴν προστασίαν τῆς Θεοτόκου. Βραδύτερον δὲ εἰς τὴν κυρίως ἀκολουθίαν τοῦ Ἀκαθίστου προσετέθη καὶ ἡ μνήμη τῶν δύο πολιορκιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων, καθ' ἃς καὶ οὗτοι γενναίως ἀπεκρούσθησαν. Ὡς δεῖγμα τῆς αἰδίου εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους πρὸς τὴν «ὑπέρμαχον στρατηγόν» ἀντηχοῦσιν ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἡρακλείου μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν κατὰ τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστήν, ἐν γλώσσει ὑψηλῇ καὶ ἀείποτε συγκινούσῃ, τὰ εὐχαριστήρια.

<B'>

Ἀνωτέρω ἐκτίθεται τὸ ἱστορικὸν τοῦ ἐθνικοῦ ἐν ταυτῷ καὶ θρησκευτικοῦ ὕμνου, τοῦ χθές ἐσπέρας ψαλέντος ἐν τοῖς ναοῖς. Ἐνταῦθα ἐξετάζομεν αὐτὸν δι' ὀλίγων ὑπὸ ποιητικὴν ἔποψιν. Ὁ τύπος τῆς ποιήσεως τοῦ Ἀκαθίστου εἶναι ὁ παρ' Ἑβραίοις ἐν χρήσει. Οὔτε μέτρον οὔτε ρυθμὸς ἀπαντᾷ ἐν αὐτῷ. Ἐκαστος στίχος διαιρεῖται εἰς δύο ἡμιστίχους, ἐξ ὧν ἐν τῷ δευτέρῳ ἐπαναλαμβάνεται πάντοτε ἡ ἔννοια τοῦ πρώτου, εἴτ' ἐν παραλληλισμῷ εἶτε κατ' ἐναντίωσιν. Ὁ παραλληλισμὸς χωρεῖ πολλάκις καὶ εἰς ὁμοιότητα τῆς συντάξεως τῶν δύο ἡμιστίχων, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ εἰς παρήχησιν τῶν λέξεων, ὡς ἐπὶ τοῦ στίχου «Χαῖρε δι' ἧς ἡ χαρὰ ἐκλάμψει χαῖρε δι' ἧς ἡ ἀρὰ ἐκλείψει». Αἱ τοιαῦται ἀπηχήσεις λίαν προσφιλεῖς εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ἐξασθενοῦσι μᾶλλον τὴν δύναμιν τῆς ποιήσεως· οὐδὲν ἦττον ἐν τῷ προκειμένῳ ὕμνῳ ἀπαντῶσι καὶ ἐμπνεύσεις ἀκραιφνεστάτης ποιήσεως. Δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ, ὅτι ὁ ὕμνος ἐγράφη, καθ' ἣν ἐποχὴν μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ ἐθνικὴ φιλοσοφία εἶχεν ἐκλίπει, ὅτι δὲ μετὰ τὴν κατάκρισιν τῆς αἰρέσεως τοῦ Νεστορίου ἡ προσκύνησις τῆς Παρθένου Μαρίας ὡς ἀληθοῦς Θεοτόκου ἐπεκράτησε πανταχοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ δι' ὅλου τοῦ ποιήματος διήκουσα ἰδέα εἶναι ἡ ὑπεροχὴ τῆς θείας Σοφίας ἀπέναντι τῶν προσπαθειῶν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ ἡ προσκύνησις τῆς Παναγίας, ἥτις παρίσταται ὡς ἀσφαλεστάτη ὁδηγός, ὡς «γέφυρα μετὰ γουσα τοὺς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν».

Ἄλλοτε οἱ ναοὶ ἦσαν πλήρεις εὐσεβῶν χριστιανῶν, οἵτινες μετὰ κατανύξεως ἠκροῶντο τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικοῦ ὕμνου. Κατὰ μικρὸν ὅμως ἤρξατο σὺν τῇ μειώσει τοῦ θρησκευτικοῦ ζήλου παρ' ἡμῖν νὰ ἐλαττώται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκεπτομένων τὰς ἐκκλησίας καὶ κατ' αὐτὰς τὰς ἐορτὰς καὶ τὰς

ἀκολουθίας, αἵτινες φέρουσιν ὅλως ἔθνικὸν χαρακτήρα. Ἡ Ἁγία Εἰρήνη κατώρθωσε καὶ ἐφέτος νὰ προσελκύσῃ τοὺς πλείστους ἀκροατὰς καὶ διὰ τῆς λαμπρᾶς αὐτῆς διακοσμῆσεως καὶ διὰ τοῦ ποικιλόχρου φωτισμοῦ καὶ διὰ τῆς ἀρμονικῆς τῆς μουσικῆς. Ἐπίσης καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Μητροπόλεως εἶχον προσέλθει οὐκ ὀλίγοι κατακηλούμενοι ὑπὸ παρομοίας μουσικῆς. Οἱ λοιποὶ ναοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ἄλλοτε πολὺ συχνάζομενοι κατὰ τὴν χθὲς ἐσπέραν, ὡς οἱ τῆς Μεταμορφώσεως, τῆς Χρυσοσπηλαιωτίσεως, τῆς Καπνικαρέας καὶ ἄλλοι, εἶχον ἐφέτος ἐν σχέσει πρὸς τὰ προηγούμενα ἔτη ὀλιγωτέρους ἀκροατὰς. Εἰς τοὺς ἀντίποδας τῆς Ἁγ. Εἰρήνης εὐρίσκετο χθὲς ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, ὅστις εἰ καὶ ἔχει μίαν τῶν μεγαλυτέρων καὶ ἐκλεκτοτέρων ἐνοριῶν, ἄλλοτε δὲ ἦτο ὁ πυκνότατος ἐπισκεπτόμενος ναὸς τῶν Ἀθηνῶν, νῦν ὁμως κατέλαβε τὴν τελευταίαν θέσιν τῶν ἐνταῦθα ἐκκλησιῶν, χάρις εἰς τὴν ἀβελτηρίαν τῶν ἐπιτρόπων καὶ ἐνοριτῶν αὐτοῦ.

(1888)

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΡΗΤΟΡΕΣ ΚΑΙ ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ

Ἔχομεν πολλοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ρήτορας ἐν Ἑλλάδι, ἡ δὲ Ἱερὰ Σύνοδος ἐκπληροῖ κάλλιστα τὸν προορισμὸν τῆς. Ὅσοι ἀμφιβάλλετε περὶ τούτου, ἀναγνώσατε τὸ προχθεσινὸν φύλλον συναδέλφου τινός, γραφομένης καὶ ἐκδιδομένης ἐκεῖ που πλησίον τοῦ γραφείου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, καὶ θὰ ἴδητε, ὅπόσον ἄδικον ἀποδίδεται εἰς ἡμᾶς, δισχυρισθέντας ἀντίπροχθες τὸ ἐναντίον. Ἡμεῖς ἠθελήσαμεν ἐν παρόδῳ μόνον νὰ ὑποδείξωμεν δι' ὧν ἐγράψαμεν μίαν ἔλλειψιν μεγάλην τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας· τὴν ἔλλειψιν, ἣτις συνετέλεσεν ἤδη πολὺ εἰς τὸν μαρασμὸν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος παρ' ἡμῖν, κινδυνεύει δὲ νὰ καταστήσῃ τὸ θεῖον ἐκεῖνο καθίδρυμα, ὅπερ ἀλλαχοῦ τοσοῦτον εὐεργετικῶς ἐπίδραξ' ἐπὶ τὴν κοινωνίαν, ὅλως ἄχρηστον καὶ περιττόν. Ἡ ἔλλειψις αὕτη εἶναι ἡ τοῦ κηρύγματος τοῦ θεοῦ λόγου, δι' ἣν ἡμεῖς ἐθεωρήσαμεν ὑπεύθυνον καὶ τὸ Ὑπουργεῖον, ἀλλὰ κυρίως τὴν Ἱερὰν Σύνοδον. Ἐνομίζομεν δὲ ὅτι ἐξυπηρετοῦμεν οὕτω τὰ καλῶς ἐννοούμενα συμφέροντα τῆς Ἐκκλησίας, καταγγέλλοντες διὰ τοῦ τύπου τὴν τοιαύτην ἔλλειψιν καὶ συνιστῶντες τὴν ἐκ τῶν ἐνόνητων πλήρωσιν αὐτῆς. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἡ διοικοῦσα τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν, ὡς τοιαύτη δ' ἔχουσα καθήκον εἶπερ τις καὶ ἄλλος νὰ κήδηται τῶν συμφερόντων αὐτῆς, ὤφειλε βεβαίως νὰ ὁμολογήσῃ ἡμῖν χάριτας πολλὰς διὰ τὴν ὑπηρεσίαν, ἣν οὕτως ἠθελήσαμεν νὰ παράσχωμεν εἰς αὐτήν. Δυστυχῶς ὁμως συνέβη πᾶν τὸ ἐναντίον. Ἀκριβῶς ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἔγινεν ἀνάστατος, διότι, ὡς μᾶς εἶπον, ἐταράξαμεν τοὺς μακαρίους αὐτῆς κύκλους, ἐκ δὲ τῶν περὶ αὐτὴν προήλθεν ἡ πρὸς ἀνασκευὴν τῶν ὑφ' ἡμῶν γραφέντων γενομένη ἀπόπειρα ἐν τῇ συναδέλφῳ, ἣν ἐν ἀρχῇ ὑπηνίχθημεν. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς ὅσα ἤδη ἐν παρόδῳ μόνον ἐγράψαμεν, ἐξηγούμενοι νῦν σαφέστερόν πως.

Καὶ ἐν πρώτοις δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔχομεν πολλοὺς ἐκκλησιαστικοὺς
ρήτορας ἐν Ἑλλάδι. Βεβαίως δὲν ἀγνοοῦμεν τοὺς παρ' ἡμῖν λεγομένους
ἱεροκήρυκας, οἵτινες ἀτέχνως καὶ κακοζήλως συμφύροντες ἐκ τῶν
ἀκενώτων δι' αὐτοὺς θησαυρῶν τοῦ Μηνιάτου καὶ τοῦ Θεοτόκη
γυμνάσματά τινα, ἀνάξια καὶ αὐτῶν τῶν μαθητῶν τοῦ γυμνασίου,
ἀπαγγέλλουσι ταῦτα μετὰ φωνῆς ἐρρίνου καὶ κλαυθμηρᾶς, χωρὶς οὔτε οἱ
ἴδιοι νὰ αἰσθάνωνται οὔτε εἰς τὸ ἀκροατήριον των νὰ ἐμπνέωσι τὸν
ἐλάχιστον ἐνθουσιασμόν. Ἀρκεῖ, ὡς γνωστόν, μόνη ἡ ἐμφάνισις αὐτῶν ἐπὶ
τοῦ ἄμβωνος νὰ ἐκδιώξῃ ἐκ τῶν ναῶν καὶ τοὺς ὀλίγους εὐσεβεῖς αὐτῶν
ἐπισκέπτας. Ἡμεῖς ὡς ἀληθῆ ἐκκλησιαστικὸν ρήτορα ἀποδεχόμεθα ἐκεῖνον
μόνον, ὅστις διακατέχων καλῶς τὸ θέμα περὶ οὗ ὀμιλεῖ, ἐμφορεῖται αὐτὸς
ἀγνοῦ ζήλου καὶ ἐνθουσιασμοῦ, δύναται δὲ νὰ ἐνθουσιάσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ
τοὺς ἀκροατὰς του, συναρπάζων τὰς καρδίας αὐτῶν καὶ κρατῶν
ἀμετάπτωτον τὴν προσοχὴν των ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ λόγου, ἐξ οὗ
πάντοτε ἔχουσι νὰ καρπωθῶσιν ἀγαθόν τι οἱ ἀκούοντες. Τοιοῦτον δ'
ἐκκλησιαστικὸν ρήτορα ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἓνα καὶ μόνον γνωρίζομεν τὴν
σήμερον ἐν Ἑλλάδι, ἐκεῖνον, περὶ οὗ ἐκάμαμεν προχθὲς λόγον καὶ ὅστις
δύναται νὰ καυχᾶται ὅτι, ὡς ἀκριβῶς γινώσκῃ ὅτι πρόκειται νὰ ὀμιλήσῃ ἐν τινι
ναῶ, ὁ ναὸς οὗτος ὑπερπληροῦται ἀκροατῶν, ὡς ἀκριβῶς δὲ δημοσιεύσῃ λόγους,
οἱ λόγοι οὗτοι γίνονται ταχέως ἀνάρπαστοι. Ἐχουσιν οἱ ἀντιφρονούντες νὰ
ὑποδείξωσιν ἡμῖν καὶ ἄλλους ὁμοίους ἐκκλησιαστικοὺς ρήτορας ἐν Ἑλλάδι;
Ἴσως μᾶς ὑποδείξωσι τὸν κ. Δαμαλᾶν μὲ τὰς προφητείας του περὶ
προσεχοῦς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἢ μὲ τὴν
περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ ἀπόδειξιν, ἣν ἤντησεν ἐπ' ἐσχάτων ὁ κλεινὸς
καθηγητὴς ἐκ τῆς φυσιολογικῆς συλλήψεως καὶ γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου.
Ἴσως μᾶς ὑποδείξωσιν καὶ τὸν ἐλλογιμώτατον κ. Μυριανθούσην, ὅστις
ἀπήγγειλέ ποτε ἐπ' ἐκκλησίας καὶ χοροστατοῦντος μάλιστα τοῦ τότε
Μητροπολίτου Ἀθηνῶν τὸν κλασσικὸν ἐκεῖνον λόγον: «Ὡ γενναία τοῦ
γενναίου τῆς γενναίας» κτλ. Πλὴν τοὺς τοιοῦτους ρήτορας χαρίζομεν εἰς
αὐτοὺς τὸ πολὺ πολὺ κινοῦντες ἐξ οἴκτου τὴν κεφαλὴν διὰ τὸ γοῦστό των.

Δεύτερον, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος οὐδόλως πληροῖ τὸν προορισμόν της, γίνεται δὲ
ζημίας μᾶλλον ἢ ὠφελείας πρόξενος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ προορισμὸς τῆς
Ἱερᾶς Συνόδου καθορίζεται ἐν τοῖς ἀρθοῖς Ζ' - ΙΑ' τοῦ καταστατικοῦ αὐτῆς
νόμου. Προσκαλοῦμεν πάντα νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ἀρθρα ταῦτα, ἔχων δ' ὑπ'
ὄψει τὴν μέχρι τοῦδε λειτουργίαν τῆς Ἱ. Συνόδου ἀπ' αὐτῆς τῆς συστάσεως
της, νὰ μᾶς εἴπῃ, ἐὰν αὕτη ἐξεπλήρωσεν ἐπ' ἐλάχιστον τὸν προορισμόν της.
Ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ προσφύγῃ τις εἰς τὴν μελέτην τοῦ καταστατικοῦ νόμου
τῆς Ἱ. Συνόδου, ἀρκεῖ ν' ἀποβλέψῃ εἰς τὴν παρούσαν κατάστασιν τῆς
Ἐκκλησίας ἡμῶν, ἵνα πεισθῇ ὅτι ἡ προϊσταμένη αὐτῆς ἀρχὴ ἠστόχησε μέχρι
τοῦδε παντάπασι τοῦ προορισμοῦ της. Ποῦ ὁ θρησκευτικὸς βίος παρ' ἡμῖν;
Ποῦ ἡ εὐεργετικὴ ἐκεῖνη ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τὴν κοινωνίαν, καθ'
ἦν τὸ Εὐαγγέλιον ἀνακαινίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπαλλάττον αὐτὸν τῶν
δεσμῶν τῆς κακίας καὶ ποδηγετοῦν εἰς τὴν ἀρετὴν, ἐν ἧ, κατὰ μικρόν,
ἐξομοιοῖ αὐτὸν πρὸς τὸν πλάστην καὶ δημιουργόν του; Δυστυχῶς ὁ
ἀμπελὼν τοῦ Κυρίου ἔμεινεν ὅλως ἀκαλλιέργητος ὑπὸ τοὺς νῦν μισθωτοὺς

αὐτοῦ ἐργάτας, κινδυνεύει δὲ τέλεον ν' ἀποξηρανθῆ καὶ καταστραφῆ. Ἡ πίστις ἐκλείπει ὀσημέραι παρ' ἡμῖν. Οἱ πλείστοι τῶν εὐμοιρῶντων παιδείας τινός, στερούμενοι πάσης θρησκευτικῆς διδασκαλίας, ἀφ' οὗ ἡ Ἱ. Σύνοδος, ἥτις κατὰ τὸ ἄρθρον Η' τοῦ καταστατικοῦ της νόμου ἔχει πρῶτιστον καθῆκον νὰ φροντίσῃ περὶ αὐτῆς, ἀγρὸν ἠγόρασεν, εὐκόλως σαγηνεύονται ὑπὸ τῶν νεωτεριστικῶν ἐκείνων δοξασιῶν, αἵτινες ὑποσκάπτουσαι αὐτὰ τὰ θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας, ἀποβαίνουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνατρεπτικαὶ πάσης θρησκείας. Αἱ τοιαῦται δοξασίαι διαδίδονται δυστυχῶς καὶ εἰς τὸν λαόν, ὅστις ἀποβάλλων τὴν πίστιν εἰς τὸ ὑπέρτατον ἐκεῖνο Ὄν, ὅπερ τὰ πάντα ἐπιβλέπων ἀμείβει ἕκαστον κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἀποπτύει οὕτω τὸν μόνον δι' αὐτὸν χαλινὸν τῆς ἀρετῆς καὶ φέρεται ἀκατάσχετος πλέον εἰς τὴν κακίαν, ἐξ οὗ καὶ ὑπερεπλεόνασαν παρ' ἡμῖν τὰ ἐγκλήματα, οὐδενὸς νόμου ἐξαρκούντος εἰς περιστολὴν αὐτῶν. Καὶ δὲν μαρτυρεῖ τρανῶς ἡ κατάστασις αὕτη, ὅτι ἡ Ἱ. Σύνοδος οὐδόλως ἐκπληροῖ τὸν προορισμὸν της;

Ἀλλὰ λέγουσιν οἱ ἀντιφρονούντες: «Καὶ τί νὰ κάμῃ ἡ Σύνοδος, ἡ ὁποία οὐδεμίαν ἔχει ἐξουσίαν; Ἐκ τῆς Κυβερνήσεως ἐξήρηται τὸ πᾶν, πρὸς ταύτην δὲ πολλάκις ἡ Σύνοδος μέχρι τοῦδε ἀπηύθυνε τὰς δεούσας παραστάσεις, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη». Ταῦτα ὅμως θὰ ἀντιπαρητηροῦμεν ἡμεῖς εἶναι καὶ λέγονται προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις. Ἡ Ἐκκλησία ἐθριάμβευσεν ἐν τῷ κόσμῳ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης συνδρομῆς τῆς πολιτείας, τὸναντίον μάλιστα καὶ διωκομένη καὶ κατατρουχομένη πολλάκις ὑπὸ ταύτης. Τοῦτο δὲν ἔγινε μόνον κατὰ τοὺς πρῶτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας. Καὶ σήμερον ἡ Ἐκκλησία θριαμβεῦει ἐναντίον παντὸς διωγμοῦ, ὅταν οἱ προϋστάμενοι αὐτῆς ἔχοντες συνείδησιν τῆς ὑψηλῆς αὐτῆς ἀποστολῆς ἐπιζητῶσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν πλήρωσιν ταύτης. Μικρὸν μετὰ τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον ἀνέλαβεν ὁ Βίσμαρκ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἰσχύος τοῦ πρωσικοῦ καὶ γερμανικοῦ κράτους ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐπαυσεν, ἐφυλάκισε καὶ ἐξώρισε τῆς Πρωσίας ὡς κοινούς κακούργους πάντας τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς πλείστους τῶν ἱερέων αὐτῆς. Καὶ ὅμως ἀπέναντι τοῦ διωγμοῦ ἐκείνου δὲν ἐνέδωκε τὸ παράπαν ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, ἀλλ' ἐνεκαρτέρησε μέχρι τέλους καὶ ἐξῆλθε καλλίνικος ἐκ τοῦ πολυετοῦς ἐκείνου ἀγῶνος, νέας δυνάμεις ἀντλήσασα ἐξ αὐτοῦ.

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ἐὰν ἔβλεπε τῷ ὄντι τὴν Κυβέρνησιν οὐ μόνον μὴ συντρέχουσαν, ἀλλὰ καὶ παρακωλύουσαν τὴν πλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ της, ὡς οἱ περὶ αὐτὴν δισχυρίζονται, θὰ ἠδύνατο μὲ τὴν παραμικρὰν ἀντίστασιν νὰ ἐπιβληθῆ εἰς αὐτήν. Εἶχε καὶ ἔχει ἀκόμη δύναμιν παρὰ τῷ λαῷ, ἧς δυστυχῶς δὲν ἐννοεῖ νὰ κάμῃ τὴν προσήκουσαν χρῆσιν. Ἐὰν ἐπέμενεν αὕτη εἰς τὸ ζήτημα τῆς μορφώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κατωτέρου κλήρου, ἐὰν εἶχε τὸ ψυχικὸν σθένος ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου νὰ προκαλέσῃ συγκρούσιν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ διαρρήξῃ πᾶσαν πρὸς αὐτὴν σχέσιν, ποιουμένη ἕκκλησιν πρὸς τὸν λαόν· ἐὰν ἤρνεῖτο τὴν ἔγκρισιν χειροτονίας τῶν νῦν ἀπαιδευτῶν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ

ἀμφιβόλου ἠθικῆς ἱερέων, ἐγκαταλείπουσα πολλαχοῦ τὸν λαὸν ἄνευ ἐφημερίων· ἔστω βεβαία ὅτι θὰ ἐξηνάγκαζεν οὕτω τὴν Κυβέρνησιν εἰς ὑποχώρησιν, ἢ θὰ ἐπέβαλλε ταύτην διὰ τοῦ λαοῦ, ἐξ οὗ ἡ Κυβέρνησις ἀπορρέει παρ' ἡμῖν. Τὸ λυπηρὸν ὅμως εἶναι ὅτι εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς τύχης τῶν τοῦ κατωτέρου κλήρου καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω διαρρῦθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων δὲν ἀνθίσταται τόσον ἡ Κυβέρνησις. Εἶναι ἀληθές ὅτι αὕτη ἐπιδεικνύει ἀσύγγνωστον ὀλιγωρίαν· ἀλλ' ἡ Ἱ. Σύνοδος καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἀπαρτίζοντες αὐτὴν ἀρχιερεῖς εἶναι οἱ παραλύνοντες πᾶσαν ἐνέργειαν πρὸς θεραπείαν τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Δὲν θέλουσιν οἱ σεβασμιώτατοι καὶ πανιερώτατοί μας νὰ ληφθῇ ἐν μέτρον ὀριστικὸν περὶ μορφώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κατωτέρου κλήρου· διότι γινώσκουσιν ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἰδρῦετο ἐκκλησιαστικὸν ταμεῖον, εἰς ὃ θὰ ὑπήγετο τὸ πλεῖστον τῶν μοναστηριακῶν εἰσοδημάτων, ἀφαιρούμενον οὕτως ἐκ τῆς ἐποπτείας καὶ τοῦ ἐλέγχου αὐτῶν· διότι γινώσκουσιν, ὅτι μορφουμένου καὶ ἀποκαθισταμένου οἰκονομικῶς τοῦ κατωτέρου κλήρου, δὲν θὰ ἦσαν αὐτοὶ πλέον ἀληθεῖς δεσπότες ἀπέναντι τούτου, ὥσπερ νῦν.

Ἀλλὰ δισχυρίσθημεν καὶ ὅτι ἡ Ἱ. Σύνοδος ἀντὶ ὠφελείας ζημίας μᾶλλον γίνεται πρόξενος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ δὲν γίνεται αὕτη ζημία, καὶ ζημία μάλιστα μεγίστης, πρόξενος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὅταν δίδουσα τὰ ἅγια τοῖς κυσὶ χειροτονῆ ἀρχιερεῖς τοιούτους, οἷος ὁ περὶ οὗ ἐγράφομεν πρό τινος ὅτι μόνον λατινιστὶ δύνανται νὰ δημοσιευθῶσι τὰ ἐγκλήματα, δι' ἃ κατηγορεῖται; Καὶ δὲν γίνεται παρομοίας ζημίας πρόξενος, ὅταν ἐγκρίνη ἐκάστοτε σωρηδὸν τὰς χειροτονίας ἱερέων ἀγραμμάτων καὶ ἀνηθίκων, δι' ἃς τὸ γραφεῖον αὐτῆς φροντίζει πολλάκις πῶς νὰ συγκαλύπτῃ μόνον τὰ καταγγελλόμενα ἐγκλήματα; Τίς δ' ἐξαναγκάζει αὐτὴν εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν ἐφημερίων, οὗ χάριν, ὡς μανθάνομεν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐνοριακοὶ πίνακες διαστρέφονται καὶ παραποιοῦνται ἐν τῷ γραφείῳ αὐτῆς; Τίς ἐξαναγκάζει αὐτὴν ν' ἀνέχηται τὴν εἰς τὰς πόλεις ἐγκατάστασιν ὡς ἐφημερίων τοσοῦτων ἱερομονάχων, οἵτινες ἀποβαίνουσι κοινὸν σκάνδαλον πολλάκις; Τίς ἐξαναγκάζει τὴν Ἱερὰν Σύνοδον νὰ συγκαλύπτῃ πᾶσαν σχεδὸν ἐγκληματικὴν προᾶξιν τῶν κληρικῶν, καταγγελλομένην, σκανδαλίζουσα οὕτω τὴν κοινὴν συνείδησιν καὶ συντελοῦσα εἰς ἀπονέκρωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ὑπὲρ πάσας τὰς ἀθέους καὶ ὑλιστικὰς θεωρίας; Γνωρίζομεν, τί θὰ μᾶς ἀπαντήσωσιν οἱ περὶ τὴν Ἱ. Σύνοδον πρὸς τὰς ἐρωτήσεις ταύτας: «Ἐπεμβαίνει ἡ ἐπάρατος πολιτικὴ καὶ εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας, παραλύουσα πᾶσαν ἀγαθὴν πρόθεσιν τῆς Συνόδου». Ἀλλὰ τίνα σχέσιν ἔχει ἡ πολιτικὴ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Ἱ. Σύνοδον; Μήπως ἡ Σύνοδος παύεται ἢ διορίζεται ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, δυναμένη οὕτω νὰ ἐπηρεασθῇ ὑπὸ τῆς πολιτικῆς; Μήπως παύονται ἢ μετατίθενται ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως οἱ ἀπαρτίζοντες κἂν αὐτὴν ἀρχιερεῖς, ὅπως ἐκ φόβου ὑπείκωσιν εἰς τὰς παρανόμους καὶ ἀντικανονικὰς ἀξιώσεις τῆς πολιτικῆς; Ὅχι, μυριάκις ὄχι! Καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ ἡ Σύνοδος εἶναι ἀνεξάρτητοι ὅλως καὶ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς πολιτικῆς, πᾶν δέ, ὅ,τι πράττουσι, τὸ πράττουσιν ἀφ' ἑαυτῶν, αὐτοβούλως. Διὰ τοῦτο αὐτοὶ κυρίως καὶ κατ'

ἐξοχὴν ὑπέχουσιν εὐθύνας, ἐὰν ἡ ἀνωτάτη ἡμῶν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ οὐδόλως ἐκπληροῖ τὸν προορισμὸν τῆς, ἐὰν ἀντὶ ὠφελείας γίνεται ζημίας μᾶλλον πρόξενος, καὶ ἐὰν ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν περιέστη εἰς τὴν νῦν οἰκτρὰν αὐτῆς κατάστασιν, δι' ἣν ἠδύνατό τις νὰ εἴπη κάλλιστα περὶ τῶν διεπόντων αὐτὴν τὸ εὐαγγελικὸν ἐκεῖνο: «Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἄλας τῆς γῆς. Ἐὰν δὲ τὸ ἄλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι, εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων».

(1888)

ΤΟ ΠΑΣΧΑ

«Ἀναστάσεως ἡμέρα, καὶ λαμπρυνθῶμεν. . . Πάσχα τὸ τερπνόν, Πάσχα Κυρίου, Πάσχα. Πάσχα πανσεβάσμιον ἡμῖν ἀνέτειλε. Πάσχα, ἐν χαρᾷ ἀλλήλους περιπτυσώμεθα. . . Ὡ Πάσχα, λύτρον λύπης. Πάσχα ἄμωμον, Πάσχα μέγα, Πάσχα τὸ πύλας ἡμῖν τοῦ παραδείσου ἀνοῖξαν. Πάσχα πάντας ἀγιάζον πιστούς. . .»

Διὰ τοιούτων στιχηρῶν, ἐξ ὧν ἀναπέμπεται εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίασις ἀνεκκλάητος, ἡ Ἐκκλησία ὑμνεῖ καὶ πανηγυρίζει τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος. Ἡ λέξις Πάσχα ἐπενεργεῖ μαγικώτατα ἐπὶ τῶν ὁσίων ὑμνογράφων καὶ λησμονοῦσιν ἐπὶ βραχὺ τὸ αὐστηρὸν καὶ μελαγχολικὸν κάλλος, ὅπερ χαρακτηρίζει τὰς ἐμπνεύσεις τῶν πρὸ τῆς ἀπαλῆς καὶ Λυδικῆς, ὡς εἰπεῖν, ἀρμονίας, ἣτις αὐτόματος διαχέεται ἀπὸ τῶν ἱερῶν αὐτῶν φορμίγγων ἐπὶ τῷ τρισμεγίστῳ ἀγγέλματι. Ἡ Ἐκκλησία, ἀποβάλλουσα τὴν πένθιμον περιβολὴν, ἐνδύεται λευκὴν καὶ φεγγοβόλον στολὴν, ὡς ἂν ἀντανακλᾷ ἐπ' αὐτῆς ἡ λευκότης καὶ ἡ λάμψις τοῦ ἀγγέλου, τοῦ ἀποκυλίσαντος τὸν λίθον τοῦ μνημείου. Τὰ ἀνήλια βάθη, οἱ ζοφεροὶ θόλοι τῶν χριστιανικῶν ναῶν διαυγάζονται ὡς ἐν ἡμέρᾳ ἀνεσπέρου φωτός, καὶ τὰ ἄνθη τὰ εὐοσμία καὶ δροσόεντα, ἅτινα ἀπὸ τῶν λειμώνων καὶ τῶν κήπων μετηνέχθησαν, ὅπως στολίσωσι τὴν ἐπιτάφιον σινδόνα τοῦ Σωτῆρος, τηροῦσιν ἔτι τῆς ραδινῆς τῶν χάριτος, τῶν κοσμικῶν τῶν θελγῆτρων τὰ ἴχνη ἐν τῇ τεθολωμένῃ ὑπὸ τοῦ λιβάνου ἀτμοσφαίρα τῶν ναῶν. Καὶ ἡ Ἐκκλησία καταπέμπει τὴν εὐχὴν αὐτῆς τὴν ἀναστάσιμον κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἐν γλώσση ἀλλοίᾳ ἢ ἡ συνήθης· ἐν γλώσση πλήρει παιδικῶν, θὰ ἐλέγομεν, σκιρτημάτων καὶ παιδικῆς συγκαταβάσεως. Εἰς τὴν μεγάλην εὐωχίαν τῆς Ἀναστάσεως προσκαλεῖ πάντας, παρόντας καὶ ἀπόντας, νηστεύσαντας καὶ μὴ νηστεύσαντας, πιστοὺς καὶ ἀπίστους, καὶ τοὺς φέροντας ἔνδυμα γάμου καὶ τοὺς ἀγοραῖον περιβαλλομένους ἱμάτιον. Ὡ μέθη τῆς Νύμφης ἐπὶ τῇ ἀνακτῆσει τοῦ Νυμφίου, ὦ μέθη τρισαγία καὶ ἀνερμήνευτος!

Τὴν ὑψηλὴν ταύτην μέθην συναισθάνεται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὡς οὐδεὶς ἄλλος λαός. Οὐδεμία ἄλλη χριστιανικὴ ἐορτὴ κατέχει παρ' αὐτῷ τὴν θέσιν τῆς ἐορτῆς τοῦ Πάσχα. Οἱ Δυτικοὶ ἔχουσι τὰ Χριστούγεννα. Ἡμεῖς ἔχομεν τὴν Ἀνάστασιν. Αὕτη εἶναι ἡ βασιλίσα τῶν ἐορτῶν, ἡ

πανήγυρις τῶν πανηγύρεων ἡμῶν. Οἱ Δυτικοὶ ἐορτάζουσι τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ ἐν πλούτῳ τρυφερῶν καὶ ὠραίων ἐθίμων, ἐν οἰκογενειακῇ συνενώσει καὶ τέρψεσιν ἀνθρώπων ἀπὸ καιροῦ συνφκειωμένων πρὸς τὸν πολιτισμόν. Ἀλλὰ τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους ἡ Λαμπρὴ ἀνατέλλει καὶ δύνει ἐν θορυβῶδει διαχύσει καὶ ὑπερτάτῃ ἀγαλλιᾷσει ἀνθρώπων, οἵτινες εἰς τὰς φλέβας των τηροῦσιν ἔτι ρανίδας τινὰς τοῦ αἵματος τῶν ἀγρίων καὶ ἀτιθάσων καὶ ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τῆς ἐλευθερίας βαυκαλωμένων πατέρων μας. Ἀρματωλικάι συνήθειαι, ἀγρία ποιήσεις πληροῦσιν ἐκείνην. Βαρὺς χειμῶν ἐπικάθηται τῆς φύσεως, γογγύζει ὁ βορρᾶς καὶ πίπτουσι αἱ χιόνες, καὶ τὰ καλὰ Χριστοῦγεννα συσπειροῦνται πέριξ τῆς σπινθηροβολούσης ἐστίας. Ἀλλὰ πόσον διάφορον εἰκόνα παριστᾷ ἡ φύσις παρ' ἡμῖν, ὅταν οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν ἐξαγγέλλωσι χαρμοσύνως τὴν Ἀνάστασιν! Τὸ ἔαρ συνεορτάζει μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ φύσις συναγάλλεται μετὰ τῆς πίστεως. Οἱ θύμοι τῶν ὀρέων μοσχοβολοῦσιν, ὁ σμαράγδινος μανδύας τῶν πεδιάδων ἀνακινεῖται ἠρέμα ὑπὸ τῆς ζεφυρίτιδος αὔρας καὶ στίλβει διακέντητος ἐκ λευκανθέμων, αἱ εὐωδία τῶν ἐσπεριδοειδῶν βυθίζουσι τὰς ψυχὰς εἰς μυστικὰς ἐκστάσεις, τὰ ρόδα τὰ ἐφήμερα, τὰ αἰώνια ρόδα, ξανθὰ, λευκά, ὠχρά, πορφυρᾶ, διηγοῦνται τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου. Ἡ Ἄνοιξις, ὡς ἄλλη μυροφόρος, ὡς τῆς Μαγδαληνῆς Μαρίας ἀδελφή, κηρύσσει διὰ μυρίων στομάτων ὅτι «ἔώρακε τὸν Κύριον». Δεῦτε, ἐξέλθωμεν τῶν σκοτεινῶν θόλων τῶν ναῶν, οἵτινες δὲν ἀφήνουσι τὴν χαρὰν μας νὰ ἐκραγῇ ἀκράτητος. Δεῦτε, ὑμνήσωμεν τὸν Κύριον ὑπὸ τὸν σαπφείρινον καὶ ἀστερόεντα θόλον τοῦ οὐρανοῦ καὶ λάβωμεν τὸ φῶς τὸ ἀνέσπερον καὶ ἀναμείνωμεν τὰ πρῶτα μειδιάματα τῆς κροκοπέπλου Ἡοῦς. Τοιαύτην ὥραν ὁ Κύριος ἀνέστη, «ζωὴν τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι χαρισάμενος». Εἰς ἡμᾶς τοὺς ἐν τῷ βίῳ, ἄς χαρίση ζωὴν ζωῆς! Χριστὸς ἀνέστη! Συναθροισθῶμεν πέριξ τοῦ ὀβελισθέντος ἀμνοῦ καὶ συνοδεύσωμεν τὴν ὀπτησιν αὐτοῦ, ἐντέχνως στρεφομένου ἐπὶ τῆς ἀνθρακιᾶς, διὰ τοῦ κρότου τῶν πυροβόλων. Ἡ πυρίτις ἔστω τὸ σύμβολον τῆς Ἀναστάσεως, καὶ τὸ φίλημα ἔστω τὸ σύμβολον τῆς Ἀγάπης. Δὲν ἐννοοῦμεν τὴν λάμπιν τῆς Ἀναστάσεως ἄνευ τῆς γλώσσης τοῦ τρομπονίου· καὶ ἡ ἀγάπη χωρὶς φιλήματος εἶναι τὸ ἄνθος ἄνευ τοῦ ἀρώματος.

Οὕτως ὑποδέχεται καὶ οὕτως ἀντιλαμβάνεται τῆς ἐορτῆς τοῦ Πάσχα ὁ ἑλληνικὸς λαός. Αὐτὰ τὰ ὀνόματα δι' ὧν ὑποδηλοῦται τὸ Πάσχα χρησιμεύουσιν, ὅπως ἐμπνέωσιν εἰς αὐτὸν ἐνθουσιασμόν καὶ ἐξαίρωσιν εἰς κόσμους ὀνειρῶν, ὡς ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ ἐορτῇ. Ὅταν λέγῃ Ἀνάστασις ὁ ἑλληνικὸς λαός, κρυφία τις χορδὴ ἀναπαλλομένη εἰς τὰ μυχιαίτατα τῆς καρδίας του, ὑπενθυμίζει εἰς αὐτὸν καὶ τοῦ Γένους τὴν ἀνάστασιν, καὶ ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Πατρίς συναντῶνται ἐν αὐτῷ ἰσοπαθεῖς καὶ ἰσόθεοι. Καὶ ὅταν λέγῃ Ἀγάπη ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἐκφωνεῖ τὴν γλυκυτάτην τῶν λέξεων, ἥτις κατ' ἐξοχὴν τονιζομένη ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, καὶ ἀνακηρυσσομένη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, παρέμεινεν ἐν τῇ γλώσσει του τὸ κατ' ἐξοχὴν περιπαθὲς καὶ ἐγκάρδιον ρῆμα, δι' οὗ ἐκφράζει πᾶσαν στοργὴν καὶ πάντα ἔρωτα καὶ πᾶσαν ἀφοσίωσιν. Καὶ νομίζει τις, ὅτι ὁ ἡμέτερος λαός κατ' ἐξοχὴν ἠσθάνθη καὶ ἀπεδέχθη καὶ ἐπραγματοποίησε τὸ κήρυγμα τῆς

Ἀγάπης, ὡς φέρεται ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ τοῦ Ἀποστόλου. «Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ· ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ· πάντα στέγει, πάντα ἐλπίζει, πάντα πιστεύει, πάντα ὑπομένει».

Εὐνόητον δὲ ὅτι, ὅπως λάβῃ τις ἀγνὴν ἰδέαν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν προσδεχόμεθα, κατανοοῦμεν καὶ ἐορτάζομεν τὴν Ἀνάστασιν, δέον νὰ εὐρεθῇ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς σήμερον μακρὰν τῆς πρωτεύουσας, ἔνθα, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ὁ βίος δὲν δύναται νὰ παράσχη τοιαύτας ἀπολαύσεις. Ἀληθῆς καὶ ἀνόθευτος Λαμπρὴ ἀνατέλλει διὰ τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν, τῶν πόλεων, τῶν κωμοπόλεων, τῶν χωρίων, ὅπου διασώζονται καθαρώτερον καὶ ἐκδηλοῦνται ἐμφανέστερον τοῦ ἐθνικοῦ βίου τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα. Ἐκεῖ αἱ γλυκύταται παραδόσεις, ἐκεῖ αἱ ἑλληνικώταται συνήθειαι, ἡ χριστιανικώτερα πίστις καὶ ἡ εὐαγγελικώτερα χαρὰ συνεννοῦνται καὶ ἀναφαίνονται ἐπὶ πάντων καὶ ὑπὸ πάντων ἀκολουθοῦνται ἀπροσποιήτως καὶ ἀπερίττως· ἐκεῖ καὶ ἄκων τις καθίσταται χριστιανὸς καὶ ἐορτάζει τὴν Ἀνάστασιν καὶ τὴν Ἀγάπην.

(1888)

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑΙ ΕΟΡΤΑΙ

Ἀπὸ τῆς ἑβδομάδος τοῦ Πάσχα καὶ ἐκεῖθεν μέχρι ὠρισμένου διαστήματος ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς διασκεδάζει τὴν μονοτονίαν τῆς καθημερινῆς ἐργασίας του διὰ πληθῆος θρησκευτικῶν πανηγύρεων, αἵτινες δὲν θὰ ἔβλαπτον τίποτε, ἂν δὲν εἶχον ὡς ἐπακολούθημα συγκρούσεις αἱματοβρέκτους πάντοτε, μετὰ θρησκευτικῆς τάξεως συνεχιζομένης καὶ ταύτας. Τὸ ὑπέρμετρον πλῆθος τῶν παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις πληθυσμοῖς ἐν ἀργίᾳ διανοομένων ἐκκλησιαστικῶν ἐορτῶν ἀποτελεῖ κοινωνικὴν πληγὴν, τῆς ὁποίας δὲν κατενοήθη ἐπαρκῶς τὸ μέγεθος. Ἐν τῇ ἀενάῳ ροῇ καὶ μεταβολῇ τῶν ἐν κόσμῳ, ὅτι εἶχε τὸν λόγον του χθὲς εἶναι παράλογον σήμερον καὶ ἐπικίνδυνον αὐριον. Οἱ τύποι εἶναι ἀνεκτοὶ ἐνόσω ἐμψυχοῦνται ὑπὸ τῆς οὐσίας καὶ πληροῦσιν ἀνάγκας ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ· ἀλλὰ μόλις παρέλθῃ ἡ δημιουργοῦσα τούτους ἀνάγκη καὶ ἀποστῇ τὸ πνεῦμα τὸ ζωογονοῦν αὐτούς, καταπίπτουσιν οὗτοι νεκροί, καὶ μεταβάλλονται εἰς εἰδεχθεῖς σκελετούς, καὶ προσκόμματα δημιουργοῦσι καὶ ὕβρις πρὸς τὴν πρόοδον λογιζονται.

Ὅταν ἐκανόνιζον τὰ τῶν θρησκευτικῶν ἐορτῶν οἱ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες, εἶχον ὑπ' ὄψιν λαὸν εὐσεβῆ καὶ καρδίας ἐν φόβῳ Κυρίου χρησιμοποιούσας ταύτας πρὸς τὴν θείαν λατρείαν καὶ τὴν προσευχὴν· πρῶτοι οὗτοι, ἂν ἠδύναντο νὰ προῖδωσι τίνι τρόπῳ χρησιμοποιοῦσι τὰ πλήθη τὴν ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν ἐορτῶν ἐπιβαλλομένην ἀργίαν, πρῶτοι οὗτοι θὰ ἐψήφιζον ὑπὲρ τῆς καταργήσεως αὐτῶν. Τοιαῦτα ζητήματα δὲν λύονται διὰ συμβιβασμῶν, καὶ δὲν ἐπιδέχονται ἐπαμφοτερίζουσας

ἐξηγήσεις. Ἡ ἔννοια τῆς θρησκευτικῆς ἐορτῆς ἐξεγείρει ἐν τῷ πνεύματι τὰς συναφεῖς αὐτῇ ἐννοίας τῆς εὐσεβείας, τῆς προσευχῆς, τῆς κατανύξεως, τῆς ἀναπαύσεως, τοῦ ναοῦ, τοῦ οἴκου· ἀλλ' αἱ ἔννοιαι αὗται δυνάμει μόνον σχετίζονται πρὸς ἀλλήλας, πράγματι δὲ αἱ θρησκευτικαὶ ἐορταὶ σχετίζονται ἐν Ἑλλάδι, περὶ ἧς καὶ μόνης ἐνταῦθα πρόκειται, πρὸς τὴν ἀκόλαστον εὐθυμίαν, τὴν ταβέρναν, καὶ τὸ δεινότερον πάντων, τὸ ἔγκλημα καὶ τὸ αἷμα. Δὲν φαντασιοκοποῦμεν ὥστε νὰ ἀξιῶσωμεν ὡς δυνατὴν ἢ ἐπείγουσαν τὴν κατάργησιν τῶν θρησκευτικῶν ἐορτῶν, οὐδὲ ἐφαντάσθημέν ποτε τὸν ἀνθρώπινον βίον, ἀγῶνα διαρκῆ καὶ ἄχαριν, δίχως νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ εὐεργέτημα, ὅπερ παρέχει εἰς αὐτὸν καὶ στιγμῶν τινων, ἔστω, ἀνάπαυσις, ἀνακούφισις, καὶ τέρψις ἐν λήθῃ τῶν καθημερινῶν φροντίδων. Δὲν λησμονοῦμεν ὅτι τὸ εὐγενέστατον τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων εἶναι τὸ καλούμενον θρησκευτικόν, καὶ αἱ μᾶλλον ἀρμοζόμεναι πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν ἐορταὶ αἱ συνδεόμεναι μετὰ τῆς θρησκείας! Δὲν παραγνωρίζομεν τὴν παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἀνάγκην τῆς εὐθυμίας, τῆς διασκεδάσεως, τὴν ποίησιν τοῦ κλασσικοῦ γλεντιοῦ, τὸ ὁποῖον μάλιστα παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἐλάχιστα ἐπιρρεπεῖ πρὸς βαθείας θρησκευτικὰς κατανύξεις καὶ ἀγνοοῦντι τὰς μυστικὰς ὁρμὰς καὶ ἐκστάσεις, εἴτε συνδέεται πρὸς τὴν θρησκείαν τοῦ εἴτε μὴ, τὸν αὐτὸν φέρει πάντοτε χαρακτῆρα, πλήρη τρελῆς ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν βασανισμένην ἀλλὰ γλυκεῖα ζωὴν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Αἱ θρησκευτικαὶ ἐορταὶ, ὅσον καὶ ἂν δὲν ἐκπληροῦν τὸν προορισμὸν των, ὅσον καὶ ἂν παρήκμασαν, ὑφίστανται, καὶ θὰ ὑφίστανται, πάντοτε δέ, ἐνόσω ζῶμεν ἐν κοινωνίᾳ καὶ ὑφιστάμεθα τὸν κάματον τῆς ἐργασίας, θὰ ὑποδεχόμεθα ταύτας μετ' ἀγαλλιᾶσεως.

Ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ αὐτοῦ· πρόκειται περὶ τοῦ ὑπερβαίνοντος πᾶν ὄριον ἀριθμοῦ τῶν ἡμερῶν τῆς ἀργίας, πρόκειται περὶ τῆς καταχρήσεως τῶν ἐορτῶν τούτων, αἵτινες ἐν μὲν τῇ Ρωσίᾳ ἐγέννησαν ζήτημα ὡς παραβλάπτουσαι τὰ συμφέροντα τῶν ἐργατικῶν τάξεων, στερουμένων κατ' ἔτος ὡς ἐκ τῆς πληθύος των οὐχὶ ἀναξίων λόγου ἡμερομισθίων, ἐνῷ χρεῖαν ἔχουσι καὶ τοῦ ἐλαχίστου ποσοῦ, παρ' ἡμῖν δὲ δὲν συντελοῦσιν εἰς ἄλλο τι παρὰ εἰς τὴν καταπληκτικὴν αὐξήσιν τῶν ἐγκλημάτων, τῶν ὁποίων τὸ σύνηθες στάδιον εἶναι ὄχι βέβαια οἱ ναοί, οἵτινες μένουσιν κενοὶ ἐν ἡμέραις τοιαύταις, ἀλλὰ τὰ καπηλεῖα, τὰ ὁποῖα πληροῦσιν οἱ πιστοὶ τοῦ Βάκχου.

Εἴπομεν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐβδομάδος τοῦ Πάσχα καὶ ἐντεῦθεν διανύομεν μέχρι τινὸς συνεχῆ περιόδου πανηγύρεων. Ὁ Ἀπρίλιος ἔχει καὶ τοῦτο τὸ χάρισμα· αἱ ἐορταὶ τοῦ Πάσχα παρατείνονται δι' ἐορτῶν καὶ πανηγύρεων παντοίων μέχρις ὅτου ἀκούεται ψαλλόμενον τὸ Χριστὸς Ἀνέστη. Ἄν ἔχετε ὄρεξιν νὰ παρακολουθήσετε τὰ κατ' αὐτὰς τελούμενα, ἀναγινώσκετε τὰς ἐφημερίδας. Αἱ στήλαι τῶν ἐγκλημάτων ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Πάσχα ἤρχισαν νὰ εὐρύνωνται. Ἀπὸ τοῦ ἐν Κερκύρα σωφρονιστηρίου, ὅπου οἱ κατάδικοι ἀντὶ νὰ σωφρονίζωνται, ἀλληλοξεσχίζονται διὰ μαχαίρων καὶ ξύλων, ἀνήμερα τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα, διὰ χαρὰν τῶν Ρωμαίων καὶ πομπὴν τῶν Ἑβραίων, μέχρι τοῦ Μενιδίου, ἐνθα οἱ ἀνθρωποὶ σφάζονται

καθ' ἦν στιγμὴν σύρουν λεβέντικα τὸν χορὸν ἐπὶ τῆς πλατείας, καὶ ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τοῦ Ταινάρου μέχρι τῶν θεσσαλικῶν πεδιάδων θ' ἀντιληφθῆτε τὸν ἐγκληματικὸν ὄργανον ἐν πλήρει ἀκμῇ. Καὶ τοῦτον, ἂν δὲν παράγωσιν, ἀλλ' ὑποτρέφουσιν αἱ πυκναὶ ἐορταὶ καὶ τὰ μακρὰ πανηγύρια.

Χαρακτηριστικὸν τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι νὰ ἀνυψῶνῃ εἰς ὑψηλὴν περιωπὴν καὶ τὰ ταπεινότατα, νὰ ἐξημερῶνῃ καὶ τὰ ἀγριώτατα· ἀλλ' ὅταν οἱ ἰερώτατοι καὶ εὐγενέστατοι θεσμοὶ μεταμορφοῦνται σὺν τῷ χρόνῳ εἰς ἀφορμὰς πρὸς αἱματοχυσίας καὶ ἀνθρωποθυσίας, ἢ κατάστασις αὕτη διὰ τίνος ὀνόματος χαρακτηρίζεται;

(1891)

Ο ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ ΤΙΝΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΕΡΙ ΑΥΤΟΥ

Ἀκόμη ἀδυνατῶ νὰ συνοικειωθῶ πρὸς τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ Χαρίλαος Τρικούπης δὲν ὑπάρχει πλέον ἐν τοῖς ζῶσιν, ὅτι ὁ κολοσσὸς οὗτος τῆς πολιτικῆς κεῖται νεκρός. Ἐξακολουθῶ νὰ τὸν φαντάζωμαι πάντοτε ζῶντα. Ὁ Τρικούπης ἐργαζόμενος, ὁ Τρικούπης μελετῶν καὶ παρασκευαζόμενος διὰ τὰς ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεις, ἦτό τι ἄξιον θαυμασμοῦ. Οὐδεὶς Ἑλλήν ἠδυνήθη νὰ συστηματοποιῆσῃ τὴν ἐργασίαν του καὶ τὰς μελέτας του τόσο τελείως, ὅσον αὐτός· ἦτο αὐτὴ ἡ τάξις προσωποποιημένη. Ὅλα τὰ ἐγγράφα, ὅλα τὰ ἔντυπα, ὅλα τὰ στοιχεῖα, τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν ἐργασίαν του ἦσαν κατατεταγμένα μὲ τὴν τάξιν, ὥστε οὐδὲ ἐν δευτερόλεπτον ἔχανεν εἰς ἀναζήτησιν παντὸς ὅ,τι τῷ ἐχρειάζετο. Ἀλλ' οὔτε συνεσώρευε ποτὲ ἐπὶ τοῦ γραφείου του ὄγκους ἐγγράφων ἀτάκτως ἐρριμένων· ὅ,τι ἤθελε τὸ εὔρισκε πάραυτα· ἤνοιγεν ὠρισμένον συρτάριον, ὠρισμένον φάκελον καὶ τὰ ἐλάμβανεν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης χρονοτριβῆς. Καὶ εἶχε τόσας χιλιάδας ἐγγράφων ἐκεῖ μέσα εἰς τὰ συρτάρια του! Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι ἤξευρεν τί ἔπρεπε νὰ μελετήσῃ καὶ πῶς· πρᾶγμα οὐχὶ εὐκόλον.

Ὅταν κατήρτιζεν ἐν νομοσχέδιον ἢ προπαρασκεύαζεν ἀγόρευσιν, τὴν ἐπὶ οἰουδήποτε ἀντικειμένου, δὲν ἤρκείτο μόνον εἰς τὴν συγκέντρωσιν καὶ τὴν μελέτην τῶν ἐπιχειρημάτων, δι' ὧν ἠδύνατο νὰ τοὺς ἀντικρούσῃ. Οὕτως ὁ Χ. Τρικούπης προπαρασκεύαζεν οὐχὶ μίαν, ἀλλὰ τρεῖς ἀγορεύσεις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος· μίαν τὴν ἰδικὴν <του>, μίαν τὴν ἀντίθετον τῆς ἰδικῆς του, καὶ τρίτην τὴν ἀναιροῦσαν ταύτην. Οὕτω δὲ τεθωρακισμένος ἤρχετο εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἀπεκδύετο εἰς τὴν συζήτησιν μὲ δύναμιν ἀκαταγώνιστον, μὲ δύναμιν ἐκπλήττουσαν τοὺς ἀντιθέτους. Αφοῦ πρῶτον ἠγόρευεν αὐτός, ἤκουεν κατόπιν μεθ' ὑπομονῆς καὶ ἐν σιγῇ τὰς ἀγορεύσεις τῶν ἀντιθέτων, χωρὶς ποτὲ νὰ κρατήσῃ καμμίαν σημείωσιν. Πολλάκις τοὺς ἤκουεν ὑπομειδιῶν· ἔλεγες, ὅτι τοὺς ὑπέβαλλεν εἰς ἐξετάσεις, ὅτι ἦσαν μαθηταὶ ἀπαγγέλλοντες μάθημά των ἐνώπιον τοῦ διδασκάλου. Καὶ ὅταν αὐτοὶ ἐτελείωναν, τότε χωρὶς νὰ ἔχη καμμίαν σημείωσιν ὑπ' ὄψιν του ἀνεπήδα ἐπὶ τὸ βῆμα καὶ ἀνήρει ἐκ τοῦ προχείρου πάντας ἀλληλοδιαδόχως, χωρὶς ν'

ἀφήση τὸ ἐλάχιστον ἐπιχείρημα ἄνευ ἀπαντήσεως. Ἦτο ἀληθῆς γίγας ἐν τῇ κοινοβουλευτικῇ παλαίστρᾳ.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης οὐ μόνον πολλὰ ἀνεγίνωσκεν, ἀλλὰ, ὅπερ σπουδαιότερον, καὶ συνεκράτει εἰς τὴν μνήμην του τὰ πάντα. Τὸ μνημονικόν του ἦτο εὐρύτατον· ἐντούτοις ὁ ἴδιος ἦτο ἀντιθέτου γνώμης· ἔλεγε πάντοτε ὅτι τὸ μνημονικόν του δὲν ἠδύνατο νὰ συγκριθῆ πρὸς τὸ τοῦ πατρὸς του. Ὅσον σύνοφρος καὶ βαρὺς ἐφαίνετο εἰς τοὺς μακρόθεν βλέποντας αὐτόν, τόσον χαρῆς καὶ ὀμιλητικός, τόσον φαιδρὸς καὶ εὐφυολόγος ἦτο κατ' ἰδίαν. Μετὰ τῶν σοφῶν ἦτο σοφός, μετὰ τῶν σπουδαίων σπουδαῖος, μετὰ τῶν ἐλαφρῶν ἐλαφρός· μετὰ τῶν πολιτευομένων ὠμίλει περὶ πολιτικῶν, μετὰ τῶν φιλολόγων περὶ φιλολογίας, μετὰ τῶν μαθηματικῶν περὶ μαθηματικῶν, μετὰ χημικῶν περὶ χημείας, μετὰ τῶν ἀρχαιολόγων περὶ ἀρχαιολογίας, καὶ ἐν πᾶσι τούτοις ἐθαυμάζετο διὰ τὰς μεγάλας γνώσεις του. Οἱ χρηματισταὶ τὸν εὕρισκον ἐξ ἴσου δυνατὸν εἰς τὰ χρηματιστικά, οἱ καλλιτέχναι ἤκουον παρ' αὐτοῦ περὶ καλλιτεχνίας τόσα ὅσα οὐδ' αὐτοὶ ἐγνώριζον, καὶ οἱ φίλοι τῶν ἐλαφρῶν μυθιστορημάτων ἐμάνθανον μετ' ἐκπλήξεώς των, ὅτι ὁ ὑπὸ τοσοῦτων ἀσχολιῶν βεβαρημένος πρωθυπουργὸς ἐγίνωσκε περὶ τῶν τελευταίων ἔργων τοῦ Δωδὲ καὶ τοῦ Ζολᾶ ὅσα καὶ αὐτοί, ἂν μὴ πλείονα. Ἐν γένει δὲ ἐδείκνυε θαυμασίαν ἐνημερότητα εἰς ὅλα. Αἱ γυναῖκες ἐξεπλήσσοντο ἐξ ἴσου, ἀκούουσαι τοῦ σοβαροῦ πολιτευτοῦ, τοῦ ἀπερροφημένου εἰς τὰς οἰκονομολογικὰς μελέτας, νὰ ταῖς ὀμιλῆ περὶ τῶν τελευταίων συρμῶν μετ' ἀκριβείας καὶ παρατηρητικότητος θαυμαστῆς.

Τίποτε ἀληθῶς δὲν τῷ διέφευγεν· εὕρισκεν καιρὸν δι' ὅλα! Αἱ πολλοὶ καὶ ποικίλοι σοβαροὶ ἐργασίαι του δὲν τὸν ἀπέτρεπον ποσῶς ἀπὸ τοῦ νὰ παρακολουθῆ τὰ πάντα καὶ νὰ εἶναι ἐνήμερος καὶ εἰς αὐτὰ ἔτι τὰ παραμικρότερα καὶ ἐλαχίστης σημασίας πράγματα, ἃ διαφεύγουσι συνήθως τὴν προσοχὴν πολλῶν ἄλλων, ἐχόντων πολὺ ὀλιγωτέραν τοῦ Τρικούπη ἐργασίαν. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς κομψευομένους νεανίσκους ἤξευρε νὰ ὀμιλῆ περὶ τῆς ἐνδυμασίας των καὶ περὶ τοῦ λαιμοδέτου των καὶ περὶ τῆς χωρίστρας των. Ὅσον καὶ ἂν συλλογίζωμαι, δὲν κατορθώνω νὰ εὔρω κανέν μειονέκτημα, κανέν ἐλάττωμα, καμμίαν ἀτέλειαν εἰς τὸν ἔκτακτον ἀληθῶς καὶ ὑπέροχον ἄνδρα. Ἡ Ἑλλὰς ἐπὶ μακρότατον χρόνον θὰ αἰσθανθῆ τὴν ἔλλειψίν του.

Ὁ Τρικούπης εἶχε τοῦτο τὸ ἐξαιρετικόν, ὅτι ἐνῶ οἱ πλείστοι τῶν μεγάλων ἀνδρῶν φαίνονται μεγαλύτεροι μακρόθεν καὶ μικρότεροι ἐκ τοῦ σύνεγγυς, αὐτὸς ὅσον ἐγγύτερον παρετηρεῖτο, τοσοῦτον μεγαλύτερος ἐφαίνετο. Φεῦ! πῶς ἐχάθη ὁ γίγας οὗτος, καὶ πῶς ἔπεσε δυνατὸς σώζων τὸν Ἰσραήλ; Πῶς κατεβλήθη εἰς ἔδαφος ἡ δρῦς <ἦ> γιγαντόσωμος, ἧς ἡ κορυφή ὑπερεῖχεν ὅλων τῶν δένδρων τοῦ δάσους καὶ ἧς οἱ κλάδοι παρεῖχον σκιάν καὶ καταφύγιον εἰς χιλιάδας ἀνδρῶν; Πῶς ἐντὸς μιᾶς ἐβδομάδος ἀνηρπάγη ἀφ' ἡμῶν ἀνήρ, ὅμοιον τοῦ ὁποίου πρὸ πολλῶν αἰώνων δὲν εἶχε παραγάγει ἡ Ἑλλὰς; Αἴλινά μοι στοναχεῖτε νάπαι καὶ Δώριον ὕδωρ.

(1896)